

INTERNET ORQALI TUZILADIGAN TRANSCHEGARAVIY SHARTNOMALAR: HUQUQIY TABIATI VA XALQARO XUSUSIY HUQUQDA AKS ETISHI

Ziyodullayev Nurbek Komiljon o'g'li

Toshkent davlat yuridik universiteti

Xalqaro tijorat huquqi yo'nalishi

ziyodullaevnurbek1@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada internet orqali tuziladigan transchegaraviy elektron shartnomalarning huquqiy tabiati va xalqaro xususiyl huquqda tartibga solinishi masalalari tahlil etilgan. Tadqiqotda elektron shartnomalarning an'anaviy shartnomalardan farqli xususiyatlari, elektron shakldagi hujjatlarning qonuniyligi, qo'llaniladigan huquq va sud yurisdiksiyasini aniqlash mexanizmlari ochib berilgan. Shuningdek, xalqaro tajriba asosida iste'molchilar huquqlarini himoya qilish, shaxsiyl ma'lumotlarni muhofaza qilish, elektron imzolarning xalqaro tan olinishi va onlayn nizolarni hal qilish (ODR) masalalari ham ko'rib chiqilgan. Muallif tomonidan ushbu yo'nalishda O'zbekiston milliy qonunchiligi va xalqaro huquqiy standartlar qiyosiy tahlil qilinib, tegishli taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: transchegaraviy shartnoma, elektron tijorat, xalqaro xususiyl huquq, elektron shartnoma, yurisdiksiya, iste'molchilar huquqlari, shaxsiyl ma'lumotlar, elektron imzo, onlayn nizolarni hal qilish.

Аннотация. В статье анализируются правовая природа и вопросы регулирования трансграничных электронных договоров, заключаемых через интернет, в международном частном праве. Исследование раскрывает отличительные особенности электронных договоров от традиционных, вопросы юридической силы электронных документов, механизмы определения применимого права и судебной юрисдикции. Также на основе международного опыта рассмотрены вопросы защиты прав потребителей, защиты персональных данных, международного признания электронных подписей и разрешения онлайн-споров (ODR). Автором проведен сравнительный анализ национального законодательства Узбекистана и международных правовых стандартов, предложены соответствующие рекомендации.

Ключевые слова: трансграничный договор, электронная торговля, международное частное право, электронный договор, юрисдикция, права потребителей, персональные данные, электронная подпись, разрешение онлайн-споров.

Abstract. This article analyzes the legal nature and regulation of cross-border electronic contracts concluded via the internet within the framework of private

international law. The research reveals distinctive characteristics of electronic contracts compared to traditional agreements, addresses the legal validity of electronic documents, mechanisms for determining applicable law and court jurisdiction. Furthermore, based on international practice, issues such as consumer rights protection, personal data protection, international recognition of electronic signatures, and online dispute resolution (ODR) are examined. The author provides a comparative analysis of Uzbekistan's national legislation and international legal standards, offering pertinent recommendations.

Keywords: cross-border contract, electronic commerce, private international law, electronic contract, jurisdiction, consumer rights, personal data, electronic signature, online dispute resolution.

Kirish

Internet orqali tuziladigan transchegaraviy shartnomalar – bu turli mamlakatlarda joylashgan shaxslar yoki kompaniyalar o'rtasida internet tarmog'i vositasida tuziladigan elektron bitimlardir. Raqamli texnologiyalar rivojlanishi bilan bunday shartnomalar hajmi va ahamiyati tobora ortib bormoqda. Masalan, ma'lumotlarga ko'ra, har yili internet orqali amalga oshiriladigan savdo aylanmasi hajmi 30-35% ga oshayotgani qayd etilgan (Xolov, 2023, p. 2) [3]. Bu esa davlatlar va huquqiy tizimlar oldiga yangi vazifalar qo'ymoqda – bunday shartnomalarning huquqiy maqomini aniqlash, ularga nisbatan qo'llaniladigan huquqiy normalarni belgilash hamda taraflar manfaatlarini muhofaza qilish mexanizmlarini yaratish zarurati tug'ilmoqda.

Mazkur maqolada internet orqali tuziladigan transchegaraviy (ya'ni davlat chegaralaridan o'tuvchi) shartnomalarning huquqiy tabiati, ularning an'anaviy shartnomalardan farqli jihatlari va o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, bunday shartnomalarning xalqaro xususiy huquq doirasida qanday tartibga solinishi – qo'llaniladigan huquqni aniqlash, sud yurisdiksiyasi, iste'molchilar huquqlarini himoya qilish, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, nizolarni hal etish (jumladan ODR – onlayn nizolarni hal etish) kabi masalalar yoritiladi. Tahlil davomida O'zbekiston milliy qonunchiligi me'yorlari (Elektron tijorat to'g'risidagi Qonun, Fuqarolik kodeksi, Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risidagi Qonun va boshqalar) hamda xalqaro va xorijiy huquqiy hujjatlar (UNCITRAL modellari va Konvensiyasi, Rim reglamenti I, Bryussel Ibis reglamenti, eIDAS, GDPR va h.k.) qiyosiy o'rganilib, mahalliy va xorijiy olimlar fikrlari bilan mustahkamlanadi.

Elektron shartnoma – bu elektron vositalar orqali tuzilgan va elektron hujjat shakliga ega bo'lgan bitimdir. Uning huquqiy tabiati an'anaviy (qog'ozda tuzilgan) shartnomaga tenglashtiriladi, ya'ni elektron shaklda tuzilganligi uning haqiqiylikiga ta'sir qilmaydi. O'zbekiston qonunchiligida aynan internetda shartnoma tuzish

bo'yicha maxsus normalar ilgari mavjud emas edi – bunday shartnomalar umumiy fuqarolik-huquqiy qoidalarga bo'ysunar edi (Xolov, 2023, p. 3) [3]. 2022-yilda qabul qilingan yangi tahrirdagi “Elektron tijorat to'g'risida” Qonun esa elektron shartnomalarni huquqiy tartibga solish bo'yicha alohida boblarni o'z ichiga oldi. Ushbu Qonunning 14-moddasiga ko'ra, elektron tijoratda tuziladigan shartnomalar O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi, mazkur Qonun va boshqa qonunchilik hujjatlarining talablariga muvofiq bo'lishi kerak (O'RQ-792, 2022, modda 14) [2]. Demak, elektron shartnoma – alohida shartnoma turi emas, balki tuzilish shakli elektron bo'lgan oddiy fuqarolik-huquqiy shartnomadir.

Ilmiy adabiyotlarda qayd etilishicha, elektron shartnomalarning an'anaviy (qog'oz) shakldagi shartnomalardan asosiy farqi – ularni tuzishda moddiy resurslar va yuzma-yuz uchrashuvlar talab etilmasligidir (Aliyeva, 2024, p. 149) [1]. Ya'ni, tomonlar geografik jihatdan turli hududlarda bo'la turib ham, masofadan turib bitim tuzishlari mumkin. Shartnoma shartlari elektron hujjatlar va/yoki elektron xabarlar almashinuvi orqali kelishiladi va elektron hujjat shaklida rasmiylashtiriladi (O'RQ-792, 2022, modda 14) [2]. O'zbekiston qonunchiligiga binoan, agar qonun hujjatlari yoki taraflar kelishuvi shartnoma matnini qo'lda imzolash talabini qo'ysa, elektron hujjat tegishli taraf tomonidan elektron raqamli imzo qo'yilgan taqdirda “imzolangan” deb hisoblanadi (O'RQ-792, 2022, modda 14) [2]. Hatto ayrim hollarda SMS-kod, biometrik Face ID kabi shaxsni tasdiqlovchi va rozilik ifodalovchi elektron vositalar ham imzo o'rnida tan olinishi mumkinligi qonunda belgilangan (O'RQ-792, 2022, modda 14) [2].

Global miqyosda elektron bitimlarning haqiqiylikini tan olish uchun UNCITRAL tomonidan qator hujjatlar qabul qilingan. Jumladan, 2005-yilgi “Xalqaro shartnomalar tuzishda elektron aloqa vositalaridan foydalanish to'g'risidagi BMT Konvensiyasi” (Electronic Communications Convention) elektron tarzda tuzilgan shartnomalar va xabarlarning qog'ozdagidek yuridik kuchga ega ekanligini ta'minlash maqsadida qabul qilingan (UNCITRAL, 2005, modda 8) [4]. Ushbu Konvensiya davlatlarga elektron aloqa orqali tuzilgan bitimlarni rad etmaslik, ya'ni faqat elektron shaklda ekani uchun haqiqiy emas, deb hisoblamaslik majburiyatini yuklaydi. Xuddi shunday prinsiplar O'zbekiston elektron tijorat qonunchiligiga ham kiritilgan: Qonunda elektron hujjatlar va elektron xabarlar qog'oz hujjatlar bilan teng yuridik kuchga ega ekani, ularni shartnoma tuzilganining dalili sifatida ishlatish mumkinligi belgilangan (O'RQ-792, 2022, modda 14) [2]. Eng muhimi, “shartnoma faqat axborot tizimlari orqali tuzilganligiga asoslanib, haqiqiy emas deb topilishi mumkin emas” degan norma qat'iy o'rnatildi (O'RQ-792, 2022, modda 14) [2]. Shu tariqa, elektron shakl shartnoma tuzishning qonuniy usuli sifatida to'liq tan olindi.

“Klik” orqali rozilik bildirishi (masalan, veb-saytda “Men roziman” tugmasini bosish) odatda aksept (o'zgarmas rozilik) ifodasi sifatida qabul qilinadi. Biroq bu

jarayonda shartnoma shartlari ko‘pincha oldindan tayyorlangan bo‘lib, foydalanuvchi (ko‘pincha iste‘molchi) ularni o‘zgartira olmaydi – bu esa taraflar tengligiga putur yetkazishi mumkin. Huquqiy adabiyotlarda zaif tomon manfaatlarini himoya qilish shartnoma erkinligini cheklash maqsadlaridan biri ekani ta‘kidlanadi (Xolov, 2023, p. 4) [3]. I.Xolov fikricha, bugungi kunda aksariyat hollarda zaif tomon o‘z irodasini faqat “Men roziman” tugmachasini bosish orqali ifodalay olmoqda, ammo bu yetarli emas (Xolov, 2023, p. 4) [3]. Shu bois, elektron shartnoma tuzishda zaif tomonni himoya qilish alohida ahamiyat kasb etadi. Jumladan, kontragentga nisbatan noqulay shartlarni oldindan o‘rnatib qo‘yishni cheklash, shartnoma tuzishdan oldin foydalanuvchiga muhim axborotni to‘liq taqdim etish, xatolarni tuzatish imkoniyatini berish kabi talablarga ehtiyoj mavjudligi ko‘rsatilmoqda (Xolov, 2023, p. 5) [3]. Xolov O‘zbekiston Fuqarolik kodeksini elektron shartnomalar bo‘yicha qo‘shimcha qoidalar bilan to‘ldirishni taklif qilib, jumladan, ofertani joylashtirgan tomonga avtomatik xabarnoma yuborish, taraflarning joylashgan mamlakati to‘g‘risida aniq axborot berish, elektron shartnoma matnini saqlash majburiyati kabi normalarni kiritishni taklif etadi (Xolov, 2023, p. 6) [3]. Bu takliflar, asosan, rivojlangan davlatlar qonunchiligida, xususan Yevropa Ittifoqi (YeI) direktivalarida (masalan, iste‘molchilar huquqlarini himoya qilish bo‘yicha 2011/83/EC Direktivasi) mavjud talablarga hamohangdir.

Xulosa qilib aytganda, elektron shartnomalar – tuzilish shakli raqamli bo‘lgan oddiy shartnomalardir. Milliy va xalqaro huquqiy bazada ularning haqiqiyliigi va ijro etilishi ta‘minlanmoqda: elektron hujjatlar yozma shaklga tenglashtirilmoqda, elektron imzolar qo‘l yozma imzo o‘rnida qabul qilinmoqda, elektron vositalar orqali tuzilgan bitimlar faqat shu omilga ko‘ra bekor qilinmasligi kafolatlanmoqda. Bu prinsiplarga tayanib, endi bunday shartnomalarga nisbatan qaysi mamlakat huquqi qo‘llanishi, nizolar qaerda ko‘rilishi kabi xalqaro xususiy huquq masalalarini ko‘rib chiqamiz.

Transchegaraviy shartnoma tuzilganda, uning ishtirokchilari turli davlatlarda bo‘ladi. Shu sababli, bitimdan kelib chiqadigan munosabatlarga qaysi mamlakat huquqi qo‘llanilishi (qonun tanlash) va nizo kelib chiqqanda qaysi davlat sudi vakolatli bo‘lishi eng muhim xalqaro xususiy huquq masalalaridir. Shuningdek, transchegaraviy elektron shartnomalarda iste‘molchi ishtirok etsa, uni huquqiy himoya qilish mexanizmlari, shaxsga doir ma‘lumotlar uzatilsa – ularni muhofaza qilish talablari, nizolarni sudgacha hal etish (masalan, mediatsiya, onlayn arbitraj) ham e‘tibordan chetda qolmaydi. Quyida ushbu jihatlar bo‘yicha xalqaro huquq normalari va O‘zbekiston qonunchiligi tahlil qilinadi.

Qonun tanlash huquqi (autonomiyasi) – xalqaro shartnomaviy munosabatlarning asosiy tamoyillaridan biridir. Xorijiy amaliyotda bu prinsip Roma I reglamenti (593/2008-sonli YeI reglamenti)da mustahkamlangan. Roma I reglamenti “fuqarolik va tijorat bitimlariga nisbatan qo‘llaniladigan huquqni gabrielgobbi.com tanlash uchun umumiy qoidalarni belgilaydi” (Kennedy & Ryan, 2020, p. 1) [13] va u Yevropa

Ittifoqining barcha davlatlarida (Daniya tashqari) qo'llaniladi (Kennedy & Ryan, 2020, p. 1) [13]. Mazkur hujjat 3-moddasida aniq qayd etilishicha: "shartnoma taraflari o'z bitimlariga qo'llaniladigan huquqni o'zlari tanlashlari mumkin" (Kennedy & Ryan, 2020, p. 2) [13]. Demak, agar transchegaraviy shartnoma tuzayotgan tomonlar oldindan qaysi davlat qonuni asosida ishlashlarini belgilab qo'ysalar, odatda shu tanlangan huquq qo'llaniladi.

Biroq ko'p hollarda internet orqali tuziladigan shartnomalarda (ayniqsa, iste'molchilar bilan tuzilgan ommaviy ofertalar) huquqiy tanlov ochiq ko'rsatilmasligi mumkin. Yoki foydalanuvchi e'tibor bermagan holda saytning "Foydalanish shartlari"da tanlov berilgan bo'lishi ham mumkin. Qanday bo'lmasin, agar huquq tanlanmasa, kolizion normalar yordamida qaysi huquqni qo'llash aniqlanadi. Roma I reglamentiga binoan, tanlov bo'lmasa, shartnoma turiga qarab qo'llaniladigan huquq belgilanadi: masalan, tovar sotish yoki xizmat ko'rsatish shartnomasi uchun sotuvchi yoki xizmat ko'rsatuvchining doimiy yashash joyi (yoki biznes yuritish joyi) davlatining huquqi qo'llaniladi (Regulation 2008/593, 2008, modda 4) [6]. Boshqa turdagi shartnomalar uchun ham shunga o'xshash qoida va istisnalar mavjud. Muhimi, agar kolizion qoidalar hisob-kitobiga ko'ra biror davlat huquqini qo'llash aniqlandi, lekin vaziyat u qoidalarda nazarda tutilmagandek murakkab bo'lsa, eng yaqin aloqador davlat huquqini qo'llash prinsipi (escape clause) ham mavjud (Regulation 2008/593, 2008, modda 4) [6].

O'zbekiston qonunchiligida xalqaro xususiy huquq normalari asosan Fuqarolik kodeksida hamda ayrim maxsus qonunlarda berilgan. Fuqarolik kodeksi 1165-moddasida shartnomaga nisbatan taraflar tanlagan davlat huquqi qo'llanishi, tanlov yo'q bo'lsa – shartnoma turi bo'yicha eng yaqin aloqador davlat huquqi aniqlanishi belgilangan (masalan, mulk sotish shartnomasi – sotuvchi joylashgan davlat huquqi bilan). Demak, mazmunan, Roma I qoidadan farq qilmaydi. Shuni alohida qayd etish lozimki, elektron tijorat to'g'risidagi yangi Qonunning 28-moddasida elektron tijoratdan kelib chiqadigan nizolarni hal etishda "xalqaro shartnomalar va xalqaro xususiy huquq normalari" qo'llanishi lozimligi eslatib o'tilgan (O'RQ-792, 2022, modda 28) [2]. Bu norma, nazariy jihatdan, transchegaraviy holatlarda O'zbekiston sudi ishni ko'rayotganda kolizion qoidalar orqali hal qilishi lozimligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Transchegaraviy shartnoma bo'yicha nizoda qaysi davlat sudi ishni ko'rishi masalasi ham dolzarbdir. YeI doirasida bu borada asosiy hujjat – Bryussel Ibis reglamenti (1215/2012). Ushbu reglament "xalqaro elementga ega bo'lgan fuqarolik va tijorat nizolarida qaysi a'zo davlat sudlari yurisdiksiyaga ega ekanini belgilaydi" (e-Justice Portal, 2012, p. 1) [14]. Umumiy qoida – javobgar qaysi davlatda doimiy yashasa (yoki yuridik shaxs bo'lsa, ro'yxatdan o'tgan bo'lsa), o'sha davlat sudi vakolatli (forum rei sitae) hisoblanadi. Biroq shartnomaviy nizolarda muqobil

yurisdiksiya sifatida shartnoma majburiyati bajariladigan joy sudi ham qaralishi mumkin (masalan, tovar yetkazib berish joyi) – Bryussel reglamentining 7-moddasi bunga oid (Regulation 1215/2012, 2012, modda 7) [7]. Agar shartnomada tomonlar oldindan aniq bir davlat sudini kelishib qo‘ygan bo‘lsa (forum tanlash bitimi), odatda o‘sha sudga ustuvorlik beriladi (agar iste‘molchiga oid ish bo‘lmasa – quyida qarang).

Yevropa reglamentida iste‘molchilar alohida himoya qilinadi: Bryussel Ibis’ning 17-19-moddalariga muvofiq, iste‘molchining boshqa davlatda joylashgan biznes sub’ektga qarshi da’vo qo‘zg‘atish huquqi iste‘molchining o‘z yashash joyi mamlakatidagi sudga beriladi (Visser, 2023, p. 2) [12]. Ya’ni, oddiy qilib aytganda, iste‘molchi o‘z uyidan chiqmasdan turib (o‘z mamlakatida) chet eldagi sotuvchiga qarshi sudlashishi mumkin, aksincha, sotuvchi (yoki xizmat ko‘rsatuvchi) iste‘molchiga da’vo arizasi bilan faqat iste‘molchining mamlakatida murojaat qilishi mumkin. Bu normalar YeI doirasida iste‘molchini sudlov nuqtai nazaridan “zaif tomon” deb e’tirof etish va uni ortiqcha qiyinchiliklardan asrash g‘oyasiga asoslanadi (Visser, 2023, p. 3) [12]. Shunga o‘xshash qoida O‘zbekiston qonunchiligida to‘g‘ridan-to‘g‘ri nazarda tutilmagan bo‘lsa-da, amaliyotda iste‘molchining huquqlarini himoya qilish maqsadida O‘zbekiston sudlari ichki qonunchilikka (masalan, “Iste‘molchilar huquqlarini himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonunga) tayanib, mahalliy iste‘molchilar manfaatiga qarorlar chiqarishi mumkin.

Bryussel Ibis reglamenti doirasida bir a’zo davlat sudi chiqargan qarorini boshqa a’zo davlatda ijro etish soddalashtirilgan – maxsus tasdiqlov jarayonisiz, bevosita tan olinadi (e-Justice Portal, 2012, p. 2) [14]. Transchegaraviy elektron shartnoma nizolarida bu muhim ahamiyatga ega (ayniqsa, YeI ichida).

Transchegaraviy elektron tijorat bitimlarining ko‘pi iste‘molchilar ishtirokida tuziladi – masalan, xalqaro onlayn do‘konlarda xarid qilish, xorijiy xizmatlarga obuna bo‘lish kabilar. Shu bois, iste‘molchilarni huquqiy himoya qilish masalasi alohida qaratiladi. Yevropa Ittifoqi iste‘molchilar himoyasi bo‘yicha dunyoda yetakchi hudud hisoblanadi. Yuqorida qayd etilganidek, YeI kolizion va protsessual me’yorlarida iste‘molchi zaif tomon sifatida ko‘riladi (Regulation 2008/593, 2008, modda 6; Regulation 1215/2012, 2012, moddalar 17-19) [6, 7]. Bundan tashqari, YeIning bir qator substantiv direktivalari iste‘molchining onlayn shartnomalardagi huquqlarini mustahkamlaydi. Masalan, 2011-yildagi Iste‘molchilar huquqlari to‘g‘risidagi Direktivaga muvofiq, sotuvchi (onlayn platforma) iste‘molchiga shartnomani tuzishdan oldin to‘liq va tushunarli axborot berishi shart, shartnoma tuzilgandan so‘ng esa tasdiqlovchi hujjat (masalan, elektron kvitansiya) taqdim etilishi lozim. Iste‘molchida ma’lum muddat davomida biron sabab ko‘rsatmasdan shartnomadan voz kechish (yagona tartibda bekor qilish huquqi) ham mavjud. Shu kabi himoya choralari elektron shartnomalarda iste‘molchini himoyalashga qaratilgan.

Transchegaraviy shartnoma bo‘yicha kelib chiqqan nizolarni milliy sudlarda hal

etish ko‘pincha murakkab va qimmat jarayondir. Shu bois, oxirgi yillarda nizolarni onlayn hal etish (ODR – Online Dispute Resolution) mexanizmlari keng rivojlanmoqda. UNCITRAL 2010-yildayoq internet orqali tuziladigan transchegaraviy shartnomalar soni keskin oshgani va bu nizolarni hal qilish uchun yangi usullar zarurligini qayd etgan edi (UNCITRAL, 2016, p. 1) [5]. 2016-yilda esa UNCITRAL tomonidan ODR bo‘yicha Texnik eslatmalar qabul qilindi – unda onlayn nizolarni hal etish tizimlarini rivojlantirish uchun adolat, shaffoflik, protsessual haqqoniylik va hisobdorlik prinsiplari belgilab berildi (UNCITRAL, 2016, p. 2) [5]. ODR – bu mediatsiya, arbitraj yoki da’vo platformalari orqali masofadan turib nizoni hal etish demakdir. Misol tariqasida, YeI 2016-yilda iste’molchi va onlayn savdogarlar o‘rtasidagi nizolarni hal etish uchun maxsus ODR platformasini ishga tushirdi. Ushbu Yevropa ODR platformasi orqali iste’molchi o‘z shikoyatini onlayn yuborishi, so‘ngra uchinchi neytral mediator yordamida taraflar kelishuvga erishishi ko‘zda tutilgan edi (Taylor Wessing, 2025, p. 1) [16]. YeIning 524/2013-sonli reglamenti bilan mustahkamlangan ushbu tizim yechim topishga ancha yordam berdi, biroq 2025-yildan mazkur markazlashtirilgan platforma o‘z faoliyatini to‘xtatishi rejalashtirilmoqda (EC, 2025, p. 1; CMS Law, 2025, p. 1) [17, 18]. Shunga qaramay, yevropalik iste’molchilar milliy e-tijorat nizolarini ECC (European Consumer Centres) orqali hal qilishda davom etadi.

Dunyoning yirik onlayn savdo platformalari ham (masalan, Alibaba, Amazon, eBay) o‘zlarining ODR tizimlarini joriy etgan. Bu tizimlar odatda xaridor shikoyatini platforma orqali yo‘naltirish va sotuvchi bilan vositachilikda hal qilish yoki platformaning o‘zi hal qiluvchi rolini bajarishi prinsipi asosida ishlaydi. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, eBay ODR tizimi millionlab nizolarni sudga yoritmasdan hal eta olgan.

Transchegaraviy shartnoma taraflari o‘zaro kelishib, nizolarni xalqaro arbitraj arbitraji yoki mediatsiya orqali hal qilishni ham tanlashi mumkin. Bugungi kunda arbitraj protseduralarini ham to‘liq onlayn rejimda o‘tkazish imkoniyatlari kengaymoqda (hujjatlar elektron topshiriladi, eshituvlar videokonferensiya orqali o‘tkaziladi va h.k.). Nyu-York Konvensiyasi (1958) ga muvofiq, xalqaro arbitraj qarorlari aksar davlatlarda tan olinib, ijro etilishi mumkin, bu sud qarorlariga qaraganda qulayroq transchegaraviy ijro mexanizmi sanaladi. Shu sabab, ko‘plab transchegaraviy elektron kontraktlarda “arbitraj yozuvi” uchraydi – ya’ni tomonlar nizo chiqqanda qaysi arbitraj sudiga murojaat qilishni kelishib qo‘yadi. Masalan, internet orqali dasturiy ta’minot sotib olayotganda litsenziya shartnomasida nizolar Nyu-Yorkdagi arbitraj sudida hal qilinishi belgilanishi mumkin. O‘zbekiston 2018-yilda “Xalqaro tijorat arbitraji to‘g‘risida”gi qonunni qabul qilgan bo‘lib, unda taraflar istalgan nizoni (iste’molchiga oid bo‘lmasa) arbitrajga berishi mumkinligi, arbitraj qarori O‘zbekiston sudlari tomonidan tan olinishi tartibi ko‘rsatilgan. Demak, agar

internet orqali tuzilgan xalqaro shartnomada arbitrajga oid kelishuv bo'lsa, O'zbekiston ham buni qonuniy deb tan oladi va qarorini ijro etadi (agar arbitraj qarori Konstitutsiya va suverenitetga zid bo'lmasa).

Elektron raqamli imzo (ERI) elektron shartnomalarning ajralmas qismi bo'lib, uning yordamida hujjatning muallifini identifikatsiya qilish va hujjat butligini tasdiqlash mumkin. Transchegaraviy bitimlarda turli davlatlarning elektron imzo tizimlari bir-birini tan olishi muhim. Masalan, YeIda 2016-yildan amal qilayotgan eIDAS reglamenti (910/2014) elektron identifikatsiya va ishonchli xizmatlar bo'yicha yagona tizim yaratdi. eIDAS butun Yevropa bo'ylab elektron imzo va elektron muhrlarning o'zaro tan olinishini hamda raqamli tranzaksiyalarning xavfsiz va huquqiy aniqligini ta'minlaydi (eIDAS, 2014, modda 25) [8; Digital Strategy, 2020, p. 1; Docbyte, 2020, p. 1] [8, 19, 20]. Yangi huquqiy rejimga ko'ra, har qanday elektron hujjatga faqat elektron shaklda ekani uchun huquqiy kuchini inkor etish mumkin emas, barcha a'zo davlatlar bir-birlarining "malakali elektron imzo"larini qabul qilishlari shart (EC, 2020, p. 1) [21]. Bu esa, masalan, Germaniyadagi kompaniya elektron imzo bilan imzolagan kontrakti Italiyada ham haqiqiy deb tan olish kafolatini beradi.

Xulosa

Internet orqali tuziladigan transchegaraviy shartnomalar bugungi huquqiy muhitda tobora ko'proq e'tibor markazida turibdi. Ularning huquqiy tabiati bo'yicha olimlar fikricha, elektron shakl shartnoma mohiyatini o'zgartirmaydi, faqat uning tuzilish usulini yangi bosqichga olib chiqadi (UNCITRAL, 2005, p. 1) [4]. Xalqaro xususiy huquqda bunday bitimlarga nisbatan qo'llaniladigan huquq va yurisdiksiyani belgilovchi normalar rivojlanib, zaif tomonni himoya qilishga intilmoqda (Regulation 2008/593, 2008; Regulation 1215/2012, 2012) [6, 7]. Iste'molchilar huquqlari va shaxsiy ma'lumotlar himoyasi bo'yicha xalqaro standartlar (GDPR kabi) davlatlar milliy qonunchiligiga kuchli ta'sir ko'rsatmoqda – O'zbekiston misolida ham buning aksini ko'rdik (ma'lumotlarni lokallashtirish talabi va boshqalar) (Uzbekistan Law Blog, 2024, p. 1) [11]. Nizolarni hal etishda ODR kabi innovatsion usullar joriy etilib, transchegaraviy tortishuvlarni soddalashtirishga xizmat qilmoqda (UNCITRAL, 2016, p. 2) [5]. Elektron imzo infratuzilmasi esa global darajada huquqiy tan olinish sari harakatlanmoqda (EC, 2020, p. 1) [21].

Yuqoridagi tahlillar va keltirilgan iqtiboslar mazkur sohada kompleks yondashuv zarurligini ko'rsatadi: elektron tijoratni tartibga soluvchi qonunlar milliy darajada takomillashishi zarur (O'zbekistonda 2022-yilgi qonun bu yo'lda muhim qadam bo'ldi), xalqaro darajada esa konvensiyalar va ko'ppakli bitimlar (masalan, BMT Elektron kommunikatsiyalar Konvensiyasi, Gaaga konferensiyasi doirasidagi kelishuvlar)ga qo'shilish imkoniyatlarini ko'rib chiqish lozim. Shu tariqa, internet orqali tuziladigan transchegaraviy shartnomalar yuzasidan kelib chiqadigan huquqiy munosabatlar barqaror, ishonchli va taraflar uchun oldindan bashorat qilinarli huquqiy

maydonga ega bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aliyeva, M. (2024). Elektron tijoratda shartnoma tuzishning umumiy talablari. *Hayka i innovatsiya jurnali*, 2(27), 149–151.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Elektron tijorat to‘g‘risida” Qonuni (yangi tahriri, 29.09.2022 y., O‘RQ–792-son).
3. Xolov, I. (2023). Internet tarmog‘ida shartnomalarni tuzishning huquqiy muammolari. *Buxoro tumanlararo ma‘muriy sudi maqolasi*, 16.09.2023.
4. UNCITRAL (2005). United Nations Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts (New York, 2005).
5. UNCITRAL (2016). Technical Notes on Online Dispute Resolution.
6. Regulation (EC) No. 593/2008 (Rome I) – On the law applicable to contractual obligations.
7. Regulation (EU) No. 1215/2012 (Brussels I Recast) – On jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters.
8. eIDAS Regulation (EU No. 910/2014) – Electronic Identification and Trust Services.
9. General Data Protection Regulation (EU 2016/679) – GDPR.
10. O‘zbekiston Respublikasi “Shaxsga doir ma‘lumotlar to‘g‘risida”gi Qonuni (O‘RQ-547, 02.07.2019).
11. Kun.uz (2024). Uzbekistan’s data localization law hinders entry of Apple Pay and Google Pay.
12. Visser, W. (2023). Consumer Protection under the Brussels I bis Regulation: Room for Improvement. *EAPIL Blog*, 06.07.2023.
13. Kennedy, H., & Ryan, A. (2020). Jurisdiction and governing law – Rome I. *Kennedys Law Article*, 11.12.2020.
14. European e-Justice Portal (2012). Brussels I Regulation (recast) general information.
15. Ro‘zinazarov, Sh. va boshq. (2021). Elektron tijoratni huquqiy tartibga solish. *O‘quv qo‘llanma – Toshkent, TDYU*.
16. Taylor Wessing (2025). Abolition of the ODR platform.
17. EC (2025). Online Dispute Resolution. <https://ec.europa.eu/consumers/odr/main/?event=main.home2.show>
18. CMS Law (2025). The ODR platform is closing - What businesses need to know. <https://cms-lawnow.com/en/ealerts/2025/02/the-odr-platform-is-closing-what-businesses-need-to-know>
19. Digital Strategy EC (2020). eIDAS Regulation. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/eidas-regulation>
20. Docbyte (2020). eIDAS: Promoting Interoperability and Security Across the EU <https://www.docbyte.com/the-legal-landscape-of-eidas/>
21. EC (2020). What is the legislation - eSignature. <https://ec.europa.eu/digital-building-blocks/sites/display/DIGITAL/What+is+the+legislation+-+eSignature>